

ЗОРАНА СИМИЋ

Институт за књижевност и уметност

zorana_simic@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4636-5801>

Рецепција психоанализе и индивидуалне психологије Алфреда Адлера у Краљевини СХС/Југославији: Катарина Богдановић и Јулка Хлапец Ђорђевић

У раду се, анализом два есеја – „Психоанализа“ Катарине Богдановић (1924) и „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“ Јулке Хлапец Ђорђевић (1935) – прати рецепција како психоанализе тако и индивидуалне психологије Алфреда Адлера међу интелектуалкама у Краљевини СХС/Југославији. Фокус је на подручју данашње Србије и, уже, Београда. Одабрани прилози разматрају се у главним цртама, смештају у шире контексте, а напослетку и међусобно упоређују, уз указивање на њихов (пионирски) значај. Ослањајући се на досадашње реконструкције и истраживања наслеђа Катарине Богдановић и Јулке Хлапец Ђорђевић, рад припада домену интелектуалне историје и студија рода. Циљ је да се пружи допринос постојећим и подстицај предстојећим проучавањима рецепције основних токова (двадесетовековне) психологије и психоанализе у контексту Србије и (међуратне) Југославије.

Кључне речи: психоанализа, индивидуална психологија, Алфред Адлер, Катарина Богдановић, Јулка Хлапец Ђорђевић

The Reception of Psychoanalysis and Alfred Adler's Individual Psychology in the Kingdom of SCS/Yugoslavia: Katarina Bogdanović and Julka Hlapec Đorđević

Through the analysis of two essays – “Psychoanalysis” by Katarina Bogdanović (1924) and “Individual Psychology of Alfred Adler and its Significance for Feminism” by Julka Chlapec Đorđević (1935) – the paper follows the reception of both psychoanalysis and Alfred Adler’s individual psychology among women intellectuals in the Kingdom of SCS/Yugoslavia. The focus is on the territory of today’s Serbia and, more specifically, Belgrade. The selected articles are discussed in their main features, placed in broader contexts, and finally compared with one another, with an emphasis on their (pioneering) significance. Relying on previous reconstructions and research into the legacies of Katarina Bogdanović and Julka Chlapec Đorđević, the paper falls within the domains of intellectual history and gender studies. The aim is to contribute to existing studies and to stimulate future studies of the reception of the main currents of (twentieth-century) psychology and psychoanalysis in the context of Serbia and (interwar) Yugoslavia.

Keywords: psychoanalysis, individual psychology, Alfred Adler, Katarina Bogdanović, Julka Chlapec Đorđević

УВОД

У фокусу овог рада јесу два текста: „Психоанализа“ Катарине Богдановић (*Просветни гласник*, 1924) и „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“ Јулке Хлапец Ђорђевић (*Студије и есеји о феминизму*, 1935), као и непосредан сусрет првопоменутих ауторки с Алфредом Адлером у Бечу. На основу ових примера, прати се рецепција како психоанализе тако и индивидуалне психологије Алфреда Адлера међу интелектуалкама у међуратној Југославији (1918–1941) које су се, иначе, јавно изјашњавале као феминисткиње. Рад не претендује на обухватно и систематично разматрање назначене проблематике, већ нуди осврт на две студије случаја.

Колико је познато, одабрани текстови досад нису били предмет засебне научноистраживачке пажње. Исто, барем кад је реч о публикованим истраживањима, махом важи за циркулисање психоаналитичких и идеја индивидуалне психологије међу интелектуалкама

(феминисткињама) у међуратној Југославији уопште.¹ То укључује и простор данашње Србије и, уже, Београда, на ком се у овој прилици задржавамо. Како су релативно недавно истакли Биљана Андоновска и Марко Теодорски:

[о]бухватну и веродостојну слику о облицима присуства психоанализе у српској књижевној критици (али и шире, у српској књижевној теорији и *култури* 20. века) [...] тешко би било креирати без истраживачког подухвата који би био вишегодишњи, ако не и колективан. *Реч је о скоро сасвим неисстраженом пољу.* [...] [С]истематска и нијансирана истраживања тек би требало да уследе. (Andonovska & Teodorski 2021, 80; истакла З. С.)

Утолико овај текст – ослањајући се на досадашње реконструкције и тумачења наслеђа Катарине Богдановић и Јулке Хлапец Ђорђевић – представља покушај да се пружи допринос постојећим и подстицај предстојећим проучавањима рецепције основних токова не само психоанализе већ и (двадесетовековне) психологије уопште у контексту Краљевине СХС/Југославије и Србије.

КАТАРИНА БОГДАНОВИЋ – „ПСИХОАНАЛИЗА“

Катарина Богдановић² објављује текст „Психоанализа“ у *Просветном гласнику* (1880–1944) – часопису у ком се као просветна радница и иначе оглашавала – у фебруару 1924. године (в. Bogdanović 1924). У том тренутку, ова интелектуалка налази се на својеврсној прекретници. Иза ње је већ богат неформални, ванинституционал-

¹ Изузетак је истраживање Луције Бакшић, докторанткиње на Хумболтовом универзитету у Берлину, која се у својој дисертацији бави циркулисањем идеја индивидуалне психологије у источноцентралној и југоисточној Европи у првој половини двадесетог века. На овај податак наишла сам у Grubački 2022, 254. Дисертација још увек није одбрањена. При разматрању рецепције и примене (индивидуалне) психологије у југословенском контексту, Божо Ковачевић посебно истиче Веру Штајн Ерлих и њен индивидуални допринос (Kovačević 1989). На његову студију вратићу се, укратко, у другом делу текста.

² Катарина Богдановић (Трпиња код Вуковара, 1885 – Крагујевац, 1969) била је педагошкиња, књижевна критичарка, ауторка књижевнотеоријског уџбеника, директорка женских гимназија у Нишу и Крагујевцу. Данас је уважена као једна од првих високообразованих жена на подручју Србије и Југославије, као прва досад позната дипломирана филозофкиња Београдског универзитета, те као знаменита фигура крагујевачке локалне историје. Њен текст „Психоанализа“ Милан Николић прештампao је у издању *Изабрани животи*, где се налази највећи део (необјављене) заоставштине ове ауторке (в. Bogdanović 1986).

ни ангажман у јавности, као и професионално предавачко искуство (в. Vujošević 2018). Међутим, управо почевши од те године, она се дистанцира од рада феминистичког удружења Женски покрет, с којим је дотад предано сарађивала, и истоименог гласила ове организације, часописа *Женски покрет* (1920–1938), у ком је имала уреднички ангажман (1920–1921; два броја током 1923. године). Разлози тог дистанцирања сложени су и упитно је можемо ли данас у пуној мери да их осветлимо (в. Simić 2025, 219–221). Оно што је извесно јесте да, премда се ни касније није (јавно) одрицала феминистичких позиција, Катарина Богдановић најактивније учествује у феминистичким иницијативама у периоду до 1924. године. У истом тренутку, такође, ова интелектуалка запослена је као професорка у београдској Другој женској гимназији, у којој од 1913. до 1928. „у вишим разредима предаје филозофску пропедевтику и српску књижевност“ (Nikolić 1986, 10).

Катарина Богдановић је свој рад, првенствено у домену просвете, обављала врло прилежно и посвећено. Континуирано се едуковала и усавршавала у земљи и иностранству, пратила и указивала на актуелне интелектуалне феномене, те развијала особени педагошки метод који је примењивала у сусрету са својим ученицама (Simić 2025, 178; уп. Vujošević 2018, 2019). Како истиче Лела Вујошевић, реч је о слободарском образовању, у чијем је тежишту „индивидуални развој и развој аутентичних личности“, а што не треба посматрати одвојено од анархистичких и социјалистичких позиција ове интелектуалке и активисткиње (Vujošević 2019). Међутим, нарочито након селидбе из Београда у Ниш, где ће бити директорка Женске гимназије почев од 1928. године (једна од првих директорки средњих школа у Србији), Катарина Богдановић се у јавности (текстовима) оглашавала у сразмерно ретким приликама (уп. Nikolić 1986).

Период у ком објављује текст „Психоанализа“ обележен је пак израженом ауторском активношћу. Катарина Богдановић тада интензивно публикује часописне прилоге, пре свега у *Српском књижевном гласнику* (1901–1941).³ Ширина њених интересовања у том периоду (Клара Цеткин, Ото Вајнинггер, Хенри Форд и др.) укључује, дакле, и психоанализу Фројда и Јунга, што постаје додатно разумљиво имамо ли у виду њена залагања за реформе школства, односно занимање за проблеме који се мање или више посредно тичу педа-

³ Библиографију Катарине Богдановић реконструисао је Мирослав Чомић (в. Bogdanović 1986, 308–311).

гогије и просветног рада. Између осталог, она у поменутом прилогу посебну пажњу и придаје (не)могућностима примене психоанализе у педагогији, те узајамном прожимању ових двеју сфера, које су од самих почетака психоанализе тесно повезане, утолико што су се Фројдова открића битно тицала развојних процеса који се одвијају током детињства и њиховог значаја за формирање структуре одрасле личности. Сумирајући *pro et contra* аргументе, Катарина Богдановић истиче да је у Енглеској, где је психоанализа иначе „највећма у моди“ (Bogdanović 1924, 83),⁴ дошло до иницијативе да се она у пракси примени и на ђаке и на просветне раднике, што је изазвало негодовање јавности (у другом случају, сматра ауторка, „сасвим разумљиво“; Bogdanović 1924, 85); с друге стране, има васпитача и просветних радника „који верују да ће педагогија, пре него икоја друга наука имати најбољег помоћника у психоанализи“ утолико што она „упућује на опрезније поступање с децом, и показује бесмисленост извесних наших такозваних васпитних мера у породици и у школи“, откривајући „велику истину да су проблеми детињства у исти мах проблеми зрелог доба“ (Bogdanović 1924, 85). Доза амбиваленције у поимању психоанализе, својствена Катарини Богдановић – амбиваленције која у тексту често остаје необразложена – назире се већ у овим редовима.

Њен индивидуални допринос разматрању психоанализе није пунозначан преседан. Наиме, раних двадесетих година двадесетог века ова тада још релативно нова област већ се нашла у фокусу појединих аутора. Андоновска и Теодорски наводе прилог надреалисте Душана Матића, иначе приметно афирмативнији од есеја Катарине Богдановић, објављен новембра 1923. године у новој серији часописа *Пуџеви* (1922–1924) (в. Матић 1923; Bukumira 2025), као „први текст о Фројду“ (Andonovska & Teodorski 2021, 88). Ипак, у југословенској (просветној) штампи тог доба појавила су се барем још два текста о Фројду која претходе Матићевом. Године 1922. Борислав Лоренц публикује дводелни есеј „Аутоматизам у душевном животу“ у *Просвешном иласни-*

⁴ Не може се са сигурношћу установити како је Катарина Богдановић дошла до тврдње да је психоанализа најекспанзивнија на англосаксонском поднебљу. Из текста је, међутим, очигледно да је пратила (тамошњу) инострану штампу, будући да, примера ради, упућује на карикатуралне приказе психоанализе у периодици. Иначе, занимљиво је поменути да је енглески превод целокупних Фројдових дела који се сматра нарочито релевантним објављен у издавачкој кући Хогарт Прес, коју су 1917. основали Леонард и Вирџинија Вулф. Реч је о издању *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (1953–1974).

ку (Logens 1922a; 1922b). У марту и априлу наредне године, у листу *Учишљ* (1882–1941) излази такође дводелни есеј „Психоаналитичка метода. Њена употреба у Психотерапији и њен значај за Психологију“ Благоја Д. Марковића (Marković 1923a; 1923b). Док у првом случају Фројдова психоанализа није привилегована тема, иако јој се уступа значајан простор, у другом се, већ почевши од наслова, ставља на прво место. Такође, у августу 1924. године – дакле, неколико месеци по објављивању текста Катарине Богдановић – у *Покрећу* (1924–1925) излази прилог „Жеље и снови (психоаналитичка теорија снова)“ Бранислава Крстића, у коме се детаљно упућује на Фројда (Krstić 1924).⁵ За разлику од већине поменутих аутора (свих изузев Матића), Катарина Богдановић није била доктор наука. Односно, психологија и психоанализа нису биле области којима се бавила на строго научан и ускостручан начин. Утолико се о њеном есеју ипак може говорити као о својеврсном преседану, додатно и стога што је реч о првом досад познатом прилогу те врсте објављеном у границама Србије, потенцијално и Југославије, који потписује жена.

Катарина Богдановић у њему показује препознатљиву проницљивост, педантност и упућеност у одабрану тематику.⁶ Из прилога не може потпуно и са сигурношћу да се реконструише њен мотив за писање о психоанализи, као ни корпус литературе и извора на које се у писању ослањала. Међутим, извесно је да је читала Фројдову *Психологологију свакодневне живој* (1901), будући да на њу директно реферише, преносећи неколико примера омашки из ове књиге. Такође, у аргументацији се усредсређује на поједине кључне проблеме и идеје које је Фројд разматрао и заступао у неким од својих значајнијих дела до двадесетих година двадесетог века, каква су, између осталог, осим поменуте *Психологологије свакодневне живој*, *Тумачење снова* (1899/1900), *Тоштем и шабу* (1913) или *Предавања за*

⁵ До ових текстова може се доћи посредством дигиталне базе *Преишражива* (пре-тражива.срб / pretraziva.rs). Није искључено да је Катарина Богдановић знала за (неке од) њих. Како би се сасвим реконструисала рецепција психоанализе код нас, неопходно је истражити и ону штампу која још увек није дигитализована.

⁶ „Али, не шири се та нова психолошка струја само територијално, него, као бујица у пролеће, продире и у многе стране области искуства и знања, нарочито у педагогију, уметност и литературу. Оскар Пфистер из Швајцарске и Џорџ Грин из Енглеске – да наведем само најпознатије – примењују психоанализу на васпитање; Ернест Џонс тумачи њоме уметност и литературу, а Едвард Кемф из Вашингтона истиче се решавањем многих важних проблема, у вези са несвесним, на један сасвим оригиналан начин. На француском пише Шарл Бодуен, Швајцарац, који је 1922. објавио своје занимљиве *Сјугије из Психоанализе*“ (Bogdanović 1924, 77).

увод у *йсихоанализу* (1917). Катарина Богдановић је, осим француског и енглеског, одлично познавала и немачки језик (Nikolić 1986, 13), тако да је Фројда могла да чита и у оригиналу и у преводу на поменуте језике.⁷ Ипак, као што је већ назначено, на основу самог текста није могуће установити с прецизношћу како је, те колико посредовано или непосредно, дошла у дотицај с интелектуалним позицијама Сигмунда Фројда и Карла Густава Јунга.

Ауторка се не задржава детаљније на чувеном разлазу (1913. године) и разликама између концепција двојице аутора (в. нпр. Klajn 1979; Trebješanin 1981). Њихове индивидуалне доприносе осликава у основним цртама, пружајући темељан и сажет приказ тих доприноса у исти мах, с далеко већим нагласком на Фројда, чиме је препознала његову релевантност у том тренутку, али и благовремено наслутила колико ће далекосежан бити његов утицај на западну културу. У средишту њеног приказа су кључни појмови цензуре (сна), несвесног, слободне асоцијације мисли, (инфантилне) сексуалности, инцеста, сублимације, неурозе, (Едиповог) комплекса. Говорећи о Јунгу, Катарина Богдановић задржава се, примера ради, експлицитно на методу асоцијационих тестова, појму виталне енергије,⁸ а имплицитно на колективном несвесном. Њен текст, који и сама узгред назива „предавањем“ (Bogdanović 1924, 80), чини се да има за циљ да интелектуалну јавност, укључујући просветне раднике, на што пријемчивији начин упозна с абecedом психоанализе.

Тако, на пример, ауторка указује на то да према Фројду „граница између нормалног и ненормалног није баш тако оштра и непомична као што се мисли; у најбољем случају, она је само градуелна“ (Bogdanović 1924, 77). Упућује и на манифестни и латентни ниво сна (Bogdanović 1924, 80; в. нпр. Frojd 1970). Исто тако, Катарина Богдановић истиче формативни значај детињства и првих година живота у обликовању индивидуе и њеном психолошком развоју:

⁷ Фројд ће се преводити на српски језик тек тридесетих година двадесетог века. Први преводиоци били су Борислав Лоренц (*Увод у йсихоанализу*, 1933) и Хуго Клајн (*Психойајшолоија свакодневної живојш*, 1937). Ради темељнијег приказа рецепције (Фројдове) психоанализе у Југославији, в. нпр. Kovačević 1989.

⁸ Катарина Богдановић вероватно с разлогом инсистира на термину „витална енергија“, а не „либидо“. Наиме, Јунг је интенционално проширио Фројдов утицајан појам либидо, сматрајући да либидо не треба искључиво да има конотације сексуалне енергије, већ психичке енергије уопште (Норске 1999, 22). Управо у тој тачки су се Фројд и Јунг, између осталог, пресудно разишли.

Јачина урођених диспозиција, васпитачка умешност старијих и спољашње прилике, то су три важна фактора који одлучују да ли ће они примитивни нагонски елементи бити сублимирани у интелектуалном и социалном правцу или већим делом потиснути у несвесно, где ће створити комплексе.

Психоаналисти се не слажу у томе који инстинкт има доминантну улогу у стварању комплекса, и под каквим симболима се он јавља у свесном животу, ако, због цензуре, не може да се покаже немаскиран. По Фројду, све у нама гравитира око секса, и то још од најранијега детињства. (Bogdanović 1924, 78)

Ауторка такође указује и на афирмативну и негативну рецепцију Фројдових идеја, исправно истичући да су управо оне које се тичу инфантилне сексуалности и, могло би се додати, табуа инцеста, наишле на најоштрије неодобравање у круговима савременика (Bogdanović 1924, 79).

Међутим, ако се има у виду сумарни, панорамски и предавачки карактер овог текста, нарочито занимљиви и симптоматични постају они његови делови и аспекти у којима долази до извесног дистанцирања или одступања од *објективної* приказивања проблематике, тј. до уплива субјективнијих и интимнијих утисака и увида саме Катарине Богдановић. Они се могу лоцирати на барем три међусобно повезана нивоа. Прво, на обликовање текста утиче чињеница да је ауторка била образована у домену књижевности и пратила актуелне уметничке феномене. Друго, једнако је уочљива и њена наклоњеност традицијама просветитељства, која до изражаја долази и у њеним активностима у оквиру Женског покрета. Треће, и вероватно најинтересантније, на маргинама прилога „Психоанализа“ читљива је и извесна доза (латентног) отпора према теми из наслова, тим индикативнија ако се има у виду да је ауторка за овом темом највероватније својевољно посегла и да се о њој у начелу не изјашњава нити с неразумевањем нити с осудом. Ипак, о природи и пореклу овог отпора не може се изнети дефинитиван закључак.

Тако Катарина Богдановић на самом почетку и у самој завршници текста, дакле у његовим структурно најмаркантнијим деловима, прави аналогију између струја и појава у модерној психологији и оних у књижевности/уметности модернизма и авангарде. Тврдећи да би онај ко жели да у свим појединостима разуме генезу савремене психологије „био у већој забуни него да се одважио на проучавање свих могућих школа и стилских манира у данашњем песништву и

другим уметностима“ (Bogdanović 1924, 74), Катарина Богдановић своје излагање прожима и интердисциплинарном нотом, коју у пуном опсегу развија у закључним пасусима есеја:

Сада опет долази Фројд и указује на присне везе између највиших духовних функција и најплеменитијих побуда, с једне стране, и дивљака злочинаца, дегенерика и умоболних, с друге стране. Но да ли ово треба да нас изненади када знамо да психоанализа, као сваки психолошки правац и школа, мора стајати у односу узајамности са временом: колико год утиче на њега, толико га у исти мах и одсликава. Око средине прошлога века, у доба великих научних проналазака, највише се говорило о психичким атомима и о духу као серији стања свести. Разум, наше ја и вољу називао је Тел литерарним метафорама без икакве супстанцијалне подлоге у духу. Данас, опет, психоанализа у главном одговара нашем поремећеном и раздешеном јавном животу, као и великој склоности за интроспекцију и анализу потенцираних или иначе ненормалних расположења. Сем тога, ми видимо да у модерној уметности, поред осталих *-изама*, постоје и правци импулсионизма, интимизма и примитивизма, а од модерних песника могу се чути изјаве да нису одговорни за своје ја, и да се личност адекватно изражава не у логичким реченицама, него у експлозији нејасних и неповезаних речи. Је ли онда чудо што је такво доба избацило на површину Д-ра Сигисмунда Фројда, човека од несумњиво велике научне вредности, који има још и ту добру особину што се препоручује да своје примитивне, поремећене и neodговорне савременике лечи психоанализом. (Bogdanović 1924, 85–86)

Дистанцираност Катарине Богдановић од „поремећеног и раздешеног јавног живота“ може се сагледати и у светлу њене изражене склоности ка изолацији и солипсизму, превасходно читљиве из дневничких записа (в. Bogdanović 1986). Исто тако, доза ироније у спрези је с поменутиим, мање или више латентним отпором, тј. амбивалентним ставом према психоанализи, који провејава различитим сегментима њеног прилога. Примећујући да се, услед заснованости на „примерима узетим из искуства“, психоанализа више дотиче „интимних личних историја него теорија и дефиниција“, те не спорећи да управо „у томе лежи велика привлачност те лектире“, ауторка додаје да она „иначе оставља непријатан и тежак утисак“, пошто „задубљеном читаоцу изгледа много пута да се ту под измишљеним именом и азбучним словима третира баш његов случај, па и не осети

када је од студента текста преображен у пацијента“ (Bogdanović 1924, 83). Иако то може деловати необично с обзиром на њену склоност ка повлачењу из јавног живота, Катарина Богдановић на рубовима дискурса (о отпорима) изражава управо отпор и зазор од уплива у (властиту) приватност. Према њеном мишљењу, „у томе лежи једна не мала опасност“: након упознавања психоанализе, свет и сопство посматрају се другим очима, а „то онда неминовно води претераној интроспекцији“ и „подозривом вребању потајних жеља и прохтева из позадине свести“; појединца „обузме [га] манија да мисли на оно што *не треба* да буде предмет његових мисли, и, ако иначе не трпи од нервних поремећаја, лако може *оболећи од психоанализе*“; ауторка закључује: „Несумњиво је да такви болесници данас одиста постоје, и да стварно пате“ (Bogdanović 1924, 83, истакла З. С.).

Катарина Богдановић притом има у виду карикатуралност која прати помодно посезање за психоаналитичким учењима и пренаглашену слику о генијалности самих психоаналитичара:

Али, док је високоучени Д-р фон Бајнентрегер сав измишљен, у Америци постоји један по свој прилици исто тако високоучен господин, можда баш професор, по имену Бердвуд, који је објавио дело названо *Сексуални елементи у њрвих њеи књија Еуклидове теометрије*. Тако је и математика подвргнута операцијама психоанализе, и стављена је на сексуалну базу. Ово и нехотице нагони човека да помисли како би добро било да и психоаналисте неко подвргне психоанализи. Код најревноснијих и најекстремнијих извесно би се нашле многе оштроумности које осталим *смршнима*, изван комуникације са несвесним, недостају; али, утврдило би се и то да је код њих опет излапело не само осећање мере, него да су лишени и осећања смешног. (Bogdanović 1924, 84; истакла З. С.)

Иронија којом обилују ови пасажии знатно је ублажена ставом и свешћу Катарине Богдановић да:

Уосталом, овде, као свуда иначе, ти који се највећма заносе новом науком и хоће да јој обезбеде универсалну компетенцију, то обично нису њени творци него грлати пропагатори са засењеним очима и неминовно подигнутим тоном. Психоанализи, међутим, није потребна таква пропаганда, и зато њу управо највише компромитују њене најватреније присталице. Желећи да начине од ње неку врсту калауза којим би отворили све тајне одаје духа и решили све мо-

гуће проблеме, они често дају утисак да обијају браве и проваљују тамо где им није место. (Bogdanović 1924, 84)

Овакав, амбивалентан однос ауторке према психоанализи може се довести у везу и с њеним неспорним привилеговањем рационалности, тј. отклоном од ирационалности, читљивим како из других јавних прилога тако и из приватних бележака (в. Simić 2025). Од тога је неодвојива њена наклоњеност просветитељству, која се, обојена локалном нотом, очитује и у прилогу „Психоанализа“. Тако, на пример, Катарина Богдановић, тврдећи да „психоанализа скида вео са многих мистерија у нама“ (Bogdanović 1924, 81), предочава да „не треба веровати оним сановницима из доба *Велимира и Босилке, Усамљеној Јуноше и Касије Царице*, који се по неким кућама и данас радознало и са зебњом преврћу када се нешто ружно сања“ (Bogdanović 1924, 81) јер, како психоанализа подучава, „симболи сна су индивидуални, свака интерпретација нужним начином је субјективна“ (Bogdanović 1924, 80). Ауторка луцидно лоцира да Фројдово дело имплицира парадокс, симбиозу просветитељских и антипросветитељских тенденција (покушај да се *ирационално* рационализује). Такође, овај прилог у потпуности кореспондира с начелном ауторкином склоношћу ка универсализму. На пример, наводећи да „претерујући мало, неки чак тврде да оно што једна мајка и дадиља пропусте или погрешно учине, то не могу после да надокнаде и поправе ни десет професора универзитета“ (Bogdanović 1924, 85), Катарина Богдановић не доводи у питање саморазумљиву представу о пресудној улози жена у одгоју детета, односно полну/родну поделу рада. Једно могуће објашњење за то јесте чињеница да је управо у периоду када објављује есеј одлучила да се дистанцира од феминистичких активности. Ипак, склоност ка универсализму уочљива је и у њеним ранијим часописним прилозима, чак и онима које је објављивала као уредница и сарадница *Женској љокреши*.⁹ У сваком случају, прилог „Психоанализа“, један од првих о тој проблематици у границама Србије, представља значајан и аргументован допринос ре-

⁹ Треба имати у виду и да је овој интелектуалки био својствен особени, интернализирани родни конфликт, који се одразио на њену перцепцију властитог животног и професионалног пута (в. Simić 2025). У једној прилици (1924) написала је: „Та ја сам увек сањала о томе како би лепо било да се преоучем у мушко и увек тако живим и да будем журналист великог стила, leader који води јавно мњење“ (Bogdanović 1986, 63; уп. Tomić 2019). Катарина Богдановић је и на измаку живота изражавала жаљење због тога што је жена, сматрајући да ју је та чињеница осујетила у остварењу амбиција – тј. да би јој било лакше да је мушкарац.

цепцији психоанализе код нас, нудећи уједно осврт на дотадашњу ре-цепцију саме психоанализе, улазећи на занимљив начин, испотиха, у дијалог с остатком обимом скромног опуса Катарине Богдановић, не губећи на актуелности и сугестивности ни век након свог настанка.

КАТАРИНА БОГДАНОВИЋ И АЛФРЕД АДЛЕР

Катарина Богдановић се 1927, три године по објављивању текста „Психоанализа“, упознаје с Алфредом Адлером захваљујући посредовању Димитрија Митриновића. Митриновић „на подстрек самог Адлера, у Лондону 1927. године оснива Адлерово друштво [...], где држи низ предавања о психоанализи и филозофији“ (Andonovska & Teodorski 2021, 89). Како бележи Катарина Богдановић у ретроспективним записима из 1957. године:

Године 1927. дошао је у Београд Димитрије Митриновић. Он је живео у Лондону и тамо је пропагирао теорију Алфреда Адлера о индивидуалној психологији. Састала сам се с њим у кафани, где се било искупило друштво његових познаника. Изненадио се кад је из разговора видео да сам ја у *Британском музеју прочитала сва важна дела о индивидуалној психологији*, те ми је предложио да пођем с њим у Беч, да ме упозна са Адлером. Митриновић је отишао у Беч пре мене, а ја сам стигла после неколико дана, те смо се тамо нашли и посетили Адлера. Била сам врло љубазно дочекана. Позвао ме на ручак, да ме упозна са својом породицом. Једном смо се одвезли на дунавску плажу. Другом приликом присуствовала сам једном од редовних вечерњих састанака, где родитељи доводе децу која се тешко васпитавају, а Адлер и његови помоћници бесплатно поучавају децу и упућују родитеље како да их лече од извесних мана. Била сам неколико пута и на предавањима која је он држао у свом стану. То је био курс из индивидуалне психологије, нарочито њена примена у животу, а слушалаца је било свега девет – све жене и девојке из Француске и Енглеске. Толико сам се била спријатељила са Адлером да смо се неко време и дописивали. Био је увек добро расположен, па је чак и певушио неке немачке песмице кад ме је позвао да се одвезем с њим на бечку плажу на Дунаву. (Bogdanović 1986, 124–125, истакла З. С.)¹⁰

¹⁰ У Историјском архиву Шумадије, где се чува заоставштина Катарине Богдановић, ово сведочанство доступно је у незнатно другачијем облику. Она је најпре написала: „кад сам се возила с њим на бечку плажу“, а онда оловком додала: „кад ме је позвао“... Такође, додатно је истакла „певање његово до плаже“.

Ово сведочанство потврђује да је Катарина Богдановић била ве-ома образована у домену савремене психологије, упућена не само у психоанализу већ и у индивидуалну психологију, а Лела Вујошевић истиче да – као снажна и неконвенционална индивидуалка – „Адлеров појам индивидуалне јединствености, односно ‘стваралачког самства’, у теорији личности Катарина Богдановић је изградила као особен стил живота“ (Vujošević 2018).¹¹ Будући да је врло значајан сегмент њеног живота чинила педагогија (образовање других и просветни рад), може се наслутити да је учења великих психолога двадесетог века, укључујући и Адлера, Катарина Богдановић мање или више посредно инкорпорирала и у своју професионалну праксу. Нажалост, ова интелектуалка не говори детаљније о свом познавању индивидуалне психологије (и) Алфреда Адлера. У сваком случају, Адлер је, како такође истиче Лела Вујошевић, „под утицајем марксистичке филозофије прихватио идеје друштвене једнакости и правде и [...] придружио се борби за права жена“. Управо ова чињеница значајна је за рецепцију кључних хипотеза Алфреда Адлера у есејистици Јулке Хлапец Ђорђевић.

ЈУЛКА ХЛАПЕЦ ЂОРЂЕВИЋ – „ИНДИВИДУАЛНА ПСИХОЛОГИЈА АЛФРЕДА АДЛЕРА И ЊЕН ЗНАЧАЈ ЗА ФЕМИНИЗАМ“

За разлику од Катарине Богдановић, која је есеје објављивала тек узгредно и ретко, Јулка Хлапец Ђорђевић¹² оставила је бројне есејистичке прилоге у штампи, као и есејистичке књиге, а у једној од њих – *Сћудије и есеји о феминизму* (Живот и рад, 1935) – налази се и текст „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“.¹³ Такође, насупрот универзалистичком приступу првопоне-

¹¹ Иста ауторка проналази одјеке Јунга у животу и делу Катарине Богдановић: „Катарина Богдановић била је на трагу Јунговог учења да је човекова личност слободна, независна и аутономна само када не подлеже конвенцијама“ (Vujošević 2018).

¹² Јулка Хлапец Ђорђевић (Стари Бечеј, 1882 – Усти на Лаби, 1969) била је доктор наука, књижевница, критичарка, преводитељка, филозофкиња, историчарка. Уз то, била је феминисткиња, те учествовала у домаћим и међународним женским покретима. У њене најзначајније књиге убрајају се: *Судбина жене. Криза сексуалне етике* (1930), *Једно дојисивање* (1932), *Осећања и ојажања* (1935), *Сћудије и есеји о феминизму* (1935), *Сћудије и есеји о феминизму II: Феминизам у модерној књижевности* (вероватно 1937).

¹³ Тренутно није могуће установити да ли је овај есеј штампан у периодици и пре објављивања књиге. Јулка Хлапец Ђорђевић, иначе, реферише на Адлера и у другим есејима (в. нпр. Нлапец Ђорђевић 1935, 19; Нлапец Ђорђевић б. г., 147). Пошто

нуте ауторке, Јулка Хлапец Ђорђевић овде, што је за њу и иначе карактеристично, нуди експлицитно феминистички поглед на токове савремене психологије. Попут Катарине Богдановић, међутим, и она показује завидно познавање (дисперзивности) привилегованог феномена и транснационалне, транскulturне и трансдисциплинарне димензије одабране тематике.

Према суду Магдалене Кох, Јулка Хлапец Ђорђевић је „најпосвећенија, најодлучнија и најбескомпромиснија мајсторица феминистичког есејистичког мишљења у периоду између два светска рата“ (Koh 2023, 205) у границама Србије. На њен неправедно превиђан значај прва је, деведесетих година двадесетог века, указала Светлана Слапшак (Slapšak 1996; в. и Tomić 1996). Ипак, Јулка Хлапец Ђорђевић и даље је одсутна из главних (књижевних) токова, иако интересовање за њен рад међу истраживачицама (заинтересованим за женско ауторство) у последњим деценијама не јењава (в. нпр. Milinković 2012; Đurić 2014; Spasović 2016; Petrović 2019; Jensterle-Doležal 2020; Kolarić 2021; Svirčev 2021; Milinković 2022; Milinković & Svirčev 2023; Andělová & Grubački 2025).

Целокупна есејистика Јулке Хлапец Ђорђевић посвећена је управо феминизму (Koh 2023, 206). Ауторка је есеје писала у наглашено интердисциплинарном кључу, „без и најмање намере да се подреди стандардима андроцентричне универзализације“, за разлику од већине других међуратних есејисткиња (Koh 2023, 207). На тај начин, она се приближава најпре Ксенији Атанасијевић (уп. нпр. Petrović 2019), а њена есејистика представља напор да се промовишу и подупру идеје еманципације, адекватно (пре)вреднује положај жена у свим сферама (јавног) живота – захваљујући темељном познавању како локалних тако и глобалних прилика и традиција, те њиховом сагледавању и тумачењу из родне перспективе – што Јулку Хлапец Ђорђевић чини најсвестранијом и у погледу феминизма најупућенијом есејисткињом у контексту Србије између два светска рата (Koh 2023, 206; 210; 213). Магдалена Кох сумира да се њени есеји одликују импозантном тематском ширином и дубином, мултилингвалношћу (знала је енглески, немачки, француски, мађарски и чешки језик), великом ерудицијом, виспреношћу, упечатљивим стилем ауторке, те да овај обиман есејистички корпус ни данас не губи на релевантности (Koh 2023, 206–207).

полазим од претпоставке да је Адлер данашњем просечном читаоцу мање познат од Фројда и Јунга, детаљније упућујем на његова гледишта у приказу есеја Јулке Хлапец Ђорђевић.

Есеј „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“ у потпуности одговара начелном опису есејистике Јулке Хлапец Ђорђевић који нуди Магдалена Кох. У њему лоцирамо препознатљиву бриткост, образовање и активистички импулс ауторке. То постаје додатно разумљиво имамо ли у виду да је реч о једној од првих жена доктора науке с подручја данашње Србије, али и „номадској књижевници и културној посредници“ (Jensterle-Doležal 2020), која је свестрано и континуирано посвећивала пажњу како феминистичкој мисли тако и феминистичкој пракси. Јелена Милинковић примећује да „њен ангажман превазилази локалне оквире и прелива се и у европски контекст“, те да би ова ауторка, након што се њено дело у потпуности (и) адекватно ситуира и контекстуализује, „нашла неупитно место и у некој будућој историји европског феминизма“ (Milinković 2022, 16). Милинковићева, између осталог, скреће пажњу и на есеј који је овде у фокусу, истичући да Јулка Хлапец Ђорђевић проналази ослонац у Адлеровој индивидуалној психологији која се супротставља Фројдовом пансексуализму и чини одмак у односу на доминантна „психоаналитичка схватања женског“ (Milinković 2012, 318; уп. Đurić 2014, 332; Jensterle-Doležal 2020). Истраживачице инсистирају на томе да је Јулка Хлапец Ђорђевић начелно заступала став „да полна подела није есенцијална [...], већ је кроз историју друштвено конструисана“ (Milinković 2022, 24), чиме је антиципирала идеје о конструисаности рода које ће се у потпуности етаблирати тек током друге половине двадесетог века (Milinković 2012, 318).

У свом есеју, Јулка Хлапец Ђорђевић исказује недвосмислено афирмативан став према Адлеровој индивидуалној психологији, и то управо захваљујући њеном значају за феминизам. Примећујући на самом почетку да „тек изузетно која изградња има довољно широкогрудости и поузданих основа те обухвата и прерађује у себи полни дуализам без штећења жене“, ауторка одмах износи становиште да „индивидуалној психологији Алфреда Адлера припада у том погледу прво место“ (Hlapes Đorđević 1935, 89). У наставку текста, она систематично упућује на Адлеров корпус идеја, пре свега ослањајући се на студију *Познавање човека: основе индивидуалне психологије*, изворно публиковану 1927. године, а у Србији 1934. године, недуго пре објављивања самог есеја.¹⁴ Осим тога, ауторка реферише и на дотад непреведене

¹⁴ Ову књигу превели су Владимир Дворниковић и Милош Ђурић. Две године раније (1932) објављен је и сепарат *Деца која се шешко васпитавају* А. Адлера, који је на српски језик превела Десанка Цветковић. Јулка Хлапец Ђорђевић у есеју не реферише експлицитно ни на једно Адлерово издање на српском језику.

Адлерове студије *Учење о нижој вредности оріана* (1907), *О нервозном карактеру* (1912) и *Смисао живота* (1933). Сматрајући да је Адлер „ослободио психологију несносног обруча експерименталне психологије“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 90), читаоце подробно упознаје с кључним премисама овог аутора: „фундаментална мисао Алфреда Адлера је неразделивост душевних појава“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 89); „Адлер вели да је психа јединка, заокругљена целина. То важи за здравог и болесног човека, међу којима нема принципиелних разлика“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 90) – а као што је већ назначено, на другој тези је инсистирао и Фројд; „сви душевни покрети управљени су неком циљу, носе особине целисходности“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 91); „човечији живот тече по једном поретку, који Адлер назива ‘линијом водиљом’ или ‘стилом живота’“, а „његов ритам траје од раног детињства до дубоке старости“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 91).

Најзначајнију улогу у стварању линије водиље играју тежња ка моћи, ка уважењу у животу и социјалном утицају. Адлеров *‘Streben nach Macht’* има претходника у енглеској филозофији у *‘нагону самосвести’* и *‘жељи за влашћу’* инстинктивистичке психологије Мендевила и Мекдагла, она је врло слична појмовима *‘force vitale’* од биолога Клода Бернара, *‘elan vital’* од Бергсона, *‘Wille zur Macht’* Ничеа, *‘life force’* Бернарда Шоа. Наше држање условљено је том најсилнијом, најдубљом и најистрајнијом снагом. Она гони дете на испољавање својих прохтева. Пошто се свуда око њега налазе препреке, долази до судара између детета и околине. У њему настаје осећај *‘мање вредности’* [...] Како човек, по биолошком закону самоодржања, тежи да савлада околне тешкоће, развија се у њему, као што смо видели, тежња по моћи или како то још Адлер назива, долази до *‘покушаја компензације’* (Нлапес Ђорђевић 1935, 92).

Други део текста посвећен је Адлеровом поимању полности, а Хлапец Ђорђевић, како је већ наговештено, неупитно привилегује то поимање у односу на Фројдово.

Линија живота долази до изражаја у три главна подручја: у нашем односу ка целини (друштву), ка раду (позиву) и ка еросу (љубави). Посебну пажњу обратио је Адлер том трећем подручју, односу полова, стожеру његових психолошких идеја. Пошто је по Адлеру тежња за моћи урођена и карактеристична црта људског рода, делује она једнако у мушкарцу и у жени и нема органских особина, које би

могле да задрже њен замах. Том тврдњом да пол не веже човека на извесно држање, дошао је Адлер у опречност са његовим учитељем и дугогодишњим сарадником Сигмундом Фројдом, с којим је истог мишљења у погледу значаја потсвести, нервозе, јединства душевних појава и инфантилне сексуалности. За Фројда је *libido sexualis* извор свих осећаја [...] Индивидуална психологија учи, да је сексуалност само симбол, експонент нагонске покретности. [...] Адлерова 'Критика Фројдове сексуалне теорије о душевном животу' највише је допринела чишћењу психологије од безнадежне једносмислености у коју је бачена психоанализом. (Нлапес Ђорђевић 1935, 94, истакла З. С.)

Након што (не само на његовом трагу) констатује да су мушкарци данас без сумње привилегована група људи, Јулка Хлапец Ђорђевић имплицитно преузима аргументацију Алфреда Адлера, тврдећи да „они обележавају круг женина живота“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 95; уп. Adler 1958, 93). Ауторки је важно да истакне како, према Адлеру, постоји борба полова, при чему „дете, такође, са мајчиним млеком сиса у себе уверење о супериорности мушкарца, односно о инфериорности жене“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 95; уп. Adler 1958, 93) те како се мушкост асоцијативно повезује са снагом и моћи, а женскост са слабошћу и потчињеношћу (уп. Adler 1958, 100). Оваква констелација доводи до тога да „мушкарац хоће да буде што више мушкарац, а [да] жена бежи од улоге жене“, као и да „она то чини на најразноврсније начине“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 95). Окружење са својом неадекватном и погрешном перцепцијом полности женску психу усмерава на другачије начине у односу на мушку, те су и стратегије мушкараца и жена у тежњи ка моћи упадљиво различите. Извор те разлике јесте, треба поновити, *контекст*, а не природне предиспозиције полова. Другим речима, женскост не води нужно фемининости, нити мушкост маскулиности: ове категорије су производ (родно заснованих) односа моћи и социјалних чинилаца (попут цркве, породице и других облика заједница). „По Адлеру нема женских и мушких особина, људи носе особине врсте, која је у своме развоју индивидуално, а не полно диференцирана“ (Нлапес Ђорђевић 1935, 95) – наглашава Хлапец Ђорђевић. Реч је о једном од кључних увида Адлера у погледу политика феминизма. Управо у том кораку треба трагати за дослухом ове интелектуалке, која се иначе противила полном есенцијализму, с Адлеровом теоријом и праксом (в. нпр. Milinković & Svirčev 2023, 121).

Посебан аспект њеног прилога чини и критика Алфреда Адлера. Најпре, она му замера да у *Смислу животи* не мири на оптималан начин социологију и метафизику: „њему лекару и педагогу, заузетом за спас човечанства, недостаје широка концепција филозофа-метафизичара“ (Нларес Ђорђевић 1935, 94). Потом, нагласак ставља на марксистичке аспекте Адлерове мисли (о комплексном односу Адлера према марксизму и социјализму, в. нпр. Džekobi 1981). Према суду Јулке Хлапец Ђорђевић, његова психологија прожета је „знаком одушевљења и признања“ за марксизам, „а то је на велику штету његових, тако изворних и прихватљивих полазних поставака, тичући се баш феминистичких проблема“ (Нларес Ђорђевић 1935, 96). Хлапец Ђорђевић, наиме, сматра да пол и полни диморфизам, премда нису пресудни за развој личности, битно одређују биолошку и друштвену репродукцију, што Адлер, следећи Маркса, превиђа или пак неконсеквентно апострофира.

Односу Јулке Хлапец Ђорђевић према марксизму пажњу су недавно посветиле Исидора Грубачки и Кристина Анделова, усредсређујући се на њен дослук с мишљу Томаша Масарика, који се није слагао с класицима марксизма у погледу идеје да је искључиви узрок потчињености жене капитализам (Andělová & Grubački 2025, 174). Примера ради, Хлапец Ђорђевић је „попут Масарика критиковала марксистичку идеју о ‘укидању породице’, верујући да то није неопходно како би се жене еманциповале“; међутим, она сама се залагала за „редефинисање патријархалне варијанте породице и положаја њених чланова“ (Andělová & Grubački 2025, 174). Ауторке, попут других истраживачица, наглашавају да је Јулка Хлапец Ђорђевић унела иновативне концепте у политике феминизма у међуратној Југославији, нарочито у погледу сексуалне еманципације и контроле рађања, ослањајући се на знања у домену психологије, психоанализе и модерне сексологије. И оне истичу, притом, њен дуг према Алфреду Адлеру (Andělová & Grubački 2025, 171). У том светлу ваља читати и важну констатацију Јулке Хлапец Ђорђевић из текста о индивидуалној психологији да „сасвим исправно тражи Адлер ограничење рађања. Циљ љубави није само плођење, све што служи усређивању човечанства од значаја је само по себи“ (Нларес Ђорђевић 1935, 96).

У овом есеју, ауторка луцидно указује и на апорије Адлерове мисли, пратећи укратко доминантне токове у рецепцији његове индивидуалне психологије. Ипак, њен поглед на овај феномен без икакве сумње је афирмативан, те ауторка свесрдно подржава експанзију адлеровске психологије и у локалном и у глобалном контексту. Она

наводи бројне његове ученике и следбенике у иностранству, а код нас – Слободана Поповића, Радета Вуковића и Веру Штајн Ерлих (о Вери Штајн Ерлих в. нпр. Kovačević 1989; Grubački 2017; 2022; о рецепцији Адлера уопште в. Kovačević 1989). Сматрајући да „овај наук дејствује нада све благотворно“ (Нларес Ђорђевић 1935, 97), Јулка Хлапец Ђорђевић примећује како је Адлерова „тврдња о социјалној условљености душевних појава“, која је „пуна оптимизма“, „нарочито привлачна за послератну генерацију песимистички одгојену“ (Нларес Ђорђевић 1935, 98). Међутим, дух оптимизма ауторка пре свега лоцира – и подржава – кад је реч о феминистичким аспектима и потенцијалима Адлеровог учења.

Неоцењива је Адлерова заслуга за изграђивање праведнијих и исправнијих односа између мушкарца и жене. Адлер није изградио феминистичку идеологију, али је сабрао и ставио научна искуства и теорије у службу тог најактуелнијег проблема садашњице. Он је сломио хиљаду година укоренењу и научним теоријама потпомагану тенденцију омаловажавања жене. [...] Хиљадугодишњим тренингом у беспомоћности, жена је дошла до уверења, да јој је заштитник и спасацац мушкарац, без кога је неспособна за живот. Индивидуална психологија враћа жени без софизма и извитоперавања најдрагоценије благо, веру у себе. (Нларес Ђорђевић 1935, 98)

Дакле, Јулка Хлапец Ђорђевић и на почетку и у самом закључку есеја истиче допринос Алфреда Адлера феминистичкој мисли, идеологији, пракси и борби, експлицитно описујући феминизам као „најактуелнији проблем садашњице“. Овакав поступак у пуној мери кореспондира с њеним начелним радикалним феминистичким позицијама, привилеговањем *женској* наспрам других питања, али и с њеном идејом да феминизам треба посматрати као засебну и пуноправну идеологију. Наиме, ова интелектуалка сматрала је да је кључна улога феминизма ревизија и побољшање односа између мушкараца и жена, а да је инкорпорирање националних и политичких питања у феминизам, чак и кад је реч, примера ради, о пацифизму, својеврсна странпутица, тј. тенденција која води непријатељству и антагонизмима (Andělová & Grubački 2025, 173).

Колико је познато, есеј „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“ први је и један од ретких те врсте – тј. у целости формулисаних из недвосмислено родне перспективе – у Србији између два светска рата. У начелу, Адлерова

теорија индивидуалне психологије била је изузетно утицајна у контексту међуратног периода у Југославији, а поред бројних новинских прилога доказ томе је и чињеница да је његову књигу *Индивидуална психологија: ѝпракса и ѝтеорија* на српски језик превела једна од најважнијих феминисткиња међуратног Београда и прва професорка на Универзитету у Београду Ксенија Атанасијевић (1894–1981). (Grubački 2022, 254)

У студији *Психоанализа и љевица*, Божо Ковачевић, између осталог, говори о својеврсној поларизацији, о антагонизму Адлер-Фројд у рецепцији основних токова (индивидуалне) психологије и психоанализе на југословенском поднебљу између два рата. Тако су неретко „љевичарска оптирања за Фројда имплицирала безрезервно одбацавање Адлера, а прихватање Адлерове индивидуалне психологије као психолошког учења адекватног марксизму повлачило осуду пессимизма и индивидуализма психоанализе“ (Kovačević 1989, 69). Важно је изнова нагласити да је Јулка Хлапец Ђорђевић, експлицитно привилегујући Адлера наспрам Фројда, уједно, занимљиво, критиковала управо марксистичке аспекте његовог учења. Поменуто Ксенија Атанасијевић такође ће се приклонити Адлеру, што не изненађује ако се има у виду шири рецепцијски контекст:

Рецепција Адлерове индивидуалне психологије на јужнословенским просторима између два светска рата одвијала се у ширем контексту интелектуалних и политичких расправа у којима су се преплитали социјалистички реформизам, културна модернизација и тежња ка научном објашњењу човекове природе. Док је Фројдова психоанализа била често перципирана као елитистичка, херметична и усмерена искључиво ка интрапсихичким конфликтима, Адлерова индивидуална психологија стекла је ширу и повољнију рецепцију захваљујући својој отворености према социологији, педагогији и практичној примени. (Teodorski 2025, 91)

Адлер је имао значајну рецепцију у поменутом листу *Учишљ*, што не чуди ако се има у виду, како у есеју примећује и Хлапец Ђорђевић, да је био изразито посвећен проблемима васпитања и образовања. Просветна радница Ида Руњанин објавила је, на пример, приказ његове књиге *Индивидуална психологија: ѝпракса и ѝтеорија* (Геца Кон, 1937) у часопису *Живот и рад* (1928–1941) (Runjanin 1938). Реч је о приказу у ком се ниуколико не дотиче Адлеров значај за фе-

минизам. Приказујући у основним обрисима Адлерову мисао, истичући нарочито њен педагошки аспект, ауторка се врло похвално осврће на рад преводитељке студије Ксеније Атанасијевић, као и на њен поговор издању.

Ксенија Атанасијевић заиста је написала изузетну, исцрпну и веома софистицирану уводну студију, којој би се могла посветити засебна пажња. Између осталог, она узгред наглашава феминистичке потенцијале Адлеровог учења, а слично Јулки Хлапец Ђорђевић инсистира на томе да је оно у целини колико практично толико и благотворно. Такође, као и Хлапец Ђорђевић, ова интелектуалка истиче Адлерову оријентисаност ка заједници и друштву, држећи да је управо она један од кључних залога релевантности и далекосежне добробић индивидуалне психологије, нарочито у тренутку успона и све веће претње нацизма, када се, према њеном суду, „у Ничеовој отаџбини“ до пароксизма доводи његова идеја о нат човеку (Atanasijević 1937, 16). Оцртавајући пак рецепцију Адлера у домаћем контексту, Ксенија Атанасијевић скреће пажњу и на „прегледан, интелигентно писан чланак“ Јулке Хлапец Ђорђевић (Atanasijević 1937, 30).¹⁵ У дотичном чланку, Хлапец Ђорђевић закључује, у такође доследно похвалном, приврженом и оптимистичном тону, како „Адлеров утицај на духовни живот и културно развиће Запада веома је стваран, баш зато што није школски и строго научан“ (Hlapec Đorđević 1935, 98), те да „ни код једног филозофа савремености немају учења ону виталност и оспособљеност за дејство, као код Адлера, јер садрже топлину додир са стварним животом“ (Hlapec Đorđević 1935, 98). Обе ауторке теже *примени* пре него *трансформацији* Адлера. Другим речима, њихови есеји, упркос спорадичним креативним апропријацијама и густој мрежи референци, претендују на што објективнији *приказ* тематике.

И Ксенија Атанасијевић неупитно даје предност Адлеру у односу на Фројда (с којим се сам Адлер разишао 1911. године), сматрајући да је Фројдово пренаглашавање сексуалности „исто толико заслепљено и скучено, колико штетно, чак и фатално својим дејством“ (Atanasijević 1937, 38). Овакав чврст став упутно је осветлити и из другог угла, по-

¹⁵ У есеју „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“, и сама Хлапец Ђорђевић реферише на Ксенију Атанасијевић, што не чуди ако се има у виду да су се њих две и иначе узајамно подржавале (в. нпр. Spasović 2016, Milinković 2022). Ксенија Атанасијевић такође помиње, у изразито негативном тону, текст Јулије Бошковић о Адлеру, објављен у *Женском покрету* (Bošković 1936).

нудити једну могућу контратежу. На пример, историчар психоанализе Расел Џекоби сумира да је Адлерово одбацивање Фројдових поставки умногоме антиципирало касније критике Фројда: нове идеје формулисане су „у име хуманије, либералније, друштвеније свести“, „дошло је до скретања од теорије ка пракси и прагматизму, од сексуалних и психичких дубина и прошлог ка несексуалној психичкој површини и садашњем“ (Džekobi 1981, 45). Овај аутор сматра да је Адлер „у основи био ограничен на димензије свесној“ (Džekobi 1981, 48), те да адлеровци „у име ‘индивидуалне психологије’ стају на страну друштва насупрот појединцу“ (Džekobi 1981, 49). Он стаје пак на страну Фројда, који је и сам „био потпуно свестан конформистичких и конзервативних усмерења Адлерових ревизија“ (Džekobi 1981, 46); речима Џекобија, „либералне ревизије замениле су револуционарну срж психоанализе здравим разумом“ (Džekobi 1981, 45). Односно, Адлерово одбацивање фројдовског разумевања либида и потискивања ради истицања (компензације) инфериорности и несексуалне жеље за моћи јесте потискивање саме психоанализе – „његова ревизија психоанализе је кућна медицина за ублажавање бола од непознатог: психоанализе“ (Džekobi 1981, 72) – а Џекоби сматра да је то на штету управо њених субверзивних и револуционарних потенцијала и учинака, социолошки продуктивног нагласка на антагонизму између индивидуе и друштва. „Ако је Фројд био ‘конзервативан’ по свом непосредном оглушивању о друштво“, како му се замера, „његови су појмови радикални по трагању за друштвом где оно наводно не постоји: у приватности појединца“ (Džekobi 1981, 52).

И Јулка Хлапец Ђорђевић и Ксенија Атанасијевић у својим текстовима истичу практичност Адлеровог учења (због које су њега прихватили многи социјалисти). Међутим, ауторке не развијају детаљније антагонизам између Фројда и Адлера. У сваком случају, индикативно је да су две вероватно најзначајније феминисткиње у Србији у међуратном периоду недвосмислено дале предност другоме, што отвара питање да ли су и у којој мери превиделе субверзивност фројдовске струје мишљења. У складу са својим начелним активистичким импулсом и феминистичким позицијама, обе су привилеговале управо друштвену актуелност и применљивост Адлеровог учења, „топлину додир са стварним животом“, показујући мало разумевања за Фројда и његов сложен допринос западној култури, који је, испоставиће се, дугорочно резонантнији од Адлеровог. С друге стране, противећи се његовој теорији сексуалности, оне су у рудиментарним цртама антиципирале бројне феминистичке критике Фројда (нпр. Симон

де Бовоар, други талас). Делом и захваљујући томе, њихови текстови релевантни су и у савременој перспективи.

ЗАКЉУЧАК

Прилог „Психоанализа“ Катарине Богдановић представља благовремени допринос рецепцији основних токова психоанализе (Фројда и Јунга) у српском и југословенском контексту. Реч је о проницљивом прилогу, заснованом на тежњи ка објективном приказу проблематике, у ком се пак (испотиха) конституише и субјективна перспектива ауторке. Њен амбивалентан став спрам психоанализе долази до изражаја на рубовима дискурса, укрштајући се с просветитељским идејама, иначе својственим овој ауторки, те с особеним, мање или више латентним зазором од психоаналитичких уплива у приватност. Катарина Богдановић се о психоанализи не изјашњава ни с одушевљењем ни с осудом, али указује како на њене предности (у контексту педагогије) тако и на њене апорије и потенцијалне проблеме које некритичка примена психоанализе са собом носи. Уз то, Катарина Богдановић темељно је познавала и Адлерову индивидуалну психологију. Како је показала Лела Вујошевић, неке од идеја великих психолога двадесетог века, укључујући и Адлера, инкорпорирала је и у свој животни стил и филозофију, али и професију и вокацију, као предана просветна радница. У тексту о психоанализи (Фројда и Јунга), градећи аргументацију на универзалистичким позицијама, Катарина Богдановић не дотиче родно релевантне аспекте психоаналитичких доктрина, премда је била активисткиња и (до)тад се јавно изјашњавала као сифражеткиња и феминисткиња.

Насупрот томе, Јулка Хлапец Ђорђевић као (искуснија и профилисанија) есејисткиња уопште, па тако и у врло афирмативном есеју о индивидуалној психологији Алфреда Адлера, а као једна од важнијих феминисткиња у (међуратној) Југославији, инсистира управо на феминизму, и то вишеструко. С једне стране, она се тематски усредсређује на (имплицитне) феминистичке аспекте Адлерове мисли и њен значај за политике и праксе феминизма, који отворено дефинише као „најактуелнији проблем садашњице“. С друге, сам есеј, очекивано, пише из недвосмислене, радикално феминистичке (епистемичке) позиције. Овакав поступак, као што смо утврдили, у пуној мери кореспондира с њеним начелним привилеговањем *женској пишана*, али и ставом да феминизам треба посматрати као засебну и пуноправну идеологију. Једна од кључних додирних тачака есејисткиње с Адлером јесте идеја о социјалној и контексту-

алној условљености полних/родних политика, односно отклон од биолошког есенцијализма. Њена наклоњеност Адлеровој интердисциплинарности може се, уз то, сагледати у светлу њене сопствене интердисциплинарности. Ипак, Јулка Хлапец Ђорђевић се и критички осврће на поједине Адлерове ставове, првенствено оне марксистичке провинијенције. Ова ауторка даје предност Адлеровом поимању сексуалности у односу на Фројдово, сматрајући да је психоаналитичка доктрина обележена „безнадежном једностраношћу“. У том кораку, њена аргументација подудара се са ставовима још једне од важнијих феминисткиња у међуратној Југославији (и преводитељке Адлера), Ксеније Атанасијевић, чију рецепцију индивидуалне психологије тек треба пажљиво истражити. Док Катарина Богдановић наслућује далекосежни утицај Фројда на западну културу, истичући управо његов индивидуални допринос психоанализи, Јулка Хлапец Ђорђевић и Ксенија Атанасијевић неупитно привилегују Адлерово прагматично и, у њиховој визири, друштвено релевантније учење, што је донекле у складу са ширим рецепцијским токовима (индивидуалне) психологије и психоанализе у границама међуратне Југославије.

За разлику од Катарине Богдановић, која приметније тежи објективности – услед чега њен есеј унеколико поприма својства (јавног) предавања – Јулка Хлапец Ђорђевић у израженијој мери остаје у жанровским границама есеја, премда је у оба случаја реч о текстовима прегледног карактера. Притом, занимљиво, управо би се у првом случају могло говорити о есејистичким упливима у интимност, док је у другом фокус примарно на идејама. Одабране сфере интересовања – психоанализа односно Адлерова индивидуална психологија – не подвргавају се значајнијим модификацијама и идиосинкратичним (ре)визијама, али се на интересантан начин уливају у биографије и библиографије ауторки. Могли бисмо рећи и да „Психоанализа“ Катарине Богдановић, између осталог, сведочи о њеном врло важном доприносу историји образовања код нас, док „Индивидуална психологија Алфреда Адлера и њен значај за феминизам“ Јулке Хлапец Ђорђевић потврђује велики значај њене властите есејистике за (овдашњи) феминизам. Обе ауторке, поновимо, показују темељно познавање (дисперзивности) феномена о ком се изјашњавају, као и транснационалне, транскултурне и трансдисциплинарне димензије одабране тематике. Стога се њихови прилози и данас чине као информативни, инспиративни и суверени текстови, вредни читања и дискусија.

Архивска грађа

Историјски архив Шумадије, фонд 329 – Катарина Богдановић (1885–1969)

Литература

- Adler, Alfred. 1958. *Poznavanje čoveka: osnove individualne psihologije*. Prev. Vladimir Dvorniković & Miloš Đurić. Beograd: Kosmos.
- Andělová, Kristina & Isidora Grubački. 2025. "Crises of Feminism and Democracy in the Interwar Period: Yugoslav and Czechoslovak entanglements." U *East Central European Crisis Discourses in the Twentieth Century: a Never-Ending Story?*, ur. Balázs Trencsényi, Lucija Balikić, Una Blagojević & Isidora Grubački, 159–182. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003438298-8>
- Andonovska, Biljana & Marko Teodorski. 2021. „Psihoanaliza u srpskoj književnoj kritici i kulturi: prolegomena.“ *Književna istorija* 53 (175): 79–100. <https://doi.org/10.18485/kis.2021.53.175.4>
- Atanasijević, Ksenija. 1937. „Opšti pogled na stvaranje Alfreda Adlera.“ Predgovor u *Individualna psihologija: praksa i teorija*, Alfred Adler, 7–39. Beograd: Kosmos, Geca Kon.
- Bogdanović, Katarina. 1924. „Psihoanaliza.“ *Prosvetni glasnik* XLI (2): 73–86.
- Bogdanović, Katarina. 1986. *Izabrani život: dnevnici, eseji, studije i kritike*, ur. Milan Nikolić. Kragujevac: Književni klub „Katarina Bogdanović“, Narodna biblioteka „Vuk Karadžić“.
- Bošković, Julija. 1936. „Individualna psihologija i ženski pokret s naročitim obzirom na vaspitanje žene.“ *Ženski pokret* 17 (1/3): 24–32.
- Bukumira, Jovan. 2025. „Frojdova psihoanaliza u nadrealističkom kontekstu: esej Dušana Matića.“ *Filološki pregled* 52 (2): 95–108.
- Đurić, Dubravka. 2014. "Discourses of Feminism and Modernism in the Essays of Julka Chlapec Đorđević and Jela Spiridonović-Savić." *Poznańskie Studia Slawistyczne* 6: 327–340. <https://doi.org/10.14746/pss.2014.6.22>
- Džekobi, Rasel. 1981. *Društveni zaborav: kritika savremene psihologije od Adlera do Leinga*. Prev. Ružica Rosandić. Beograd: Nolit.
- Frojd, Sigmund. 1970. *Tumačenje snova I*. Prev. Albin Vilhar. Novi Sad: Matica srpska.
- Grubački, Isidora. 2017. *Emancipating Rural Women in Interwar Yugoslavia*. Unpublished MA thesis, Department of History, Central European University, Budapest.
- Grubački, Isidora. 2022. „Angažman Vere Štajn Erlih u časopisu *Žena danas* (1936–1940).“ U *Časopis Žena danas (1936–1940): prosvetćivanje za*

- revoluciju*, ur. Stanislava Barać, 253–269. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Hlapec Đorđević, Julka. 1935. *Studije i eseji o feminizmu*. Beograd: Život i rad.
- Hlapec Đorđević, Julka. b. g. (1937?). *Studije i eseji o feminizmu II: Feminizam u modernoj književnosti*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Radomira D. Ćukovića.
- Hopcke, Robert H. 1999. *A Guided Tour of the Collected Works of C. G. Jung*. Boston: Shambhala.
- Jensterle-Doležal, Alenka. 2020. "Nation (Transnationality), Gender and Politics in the Feminist Work of Julka Chlapec-Đorđević." *Knjiženstvo* 10 (10). <https://doi.org/10.18485/knjiz.2020.10.10.5>
- Klajn, Hugo. 1979. Predgovor u *Psihopatologija svakodnevnog života*, Sigmund Frojd, 7–56. Novi Sad: Matica srpska.
- Koh, Magdalena. 2023. *Majstorice mišljenja. Srpski feministički esej (XIX–XXI veka)*. Prev. Jelena Jović. Beograd: Službeni glasnik.
- Kolarić, Ana. 2021. *Periodika u feminističkoj učionici: časopis Ženski pokret (1920–1938) i studije književnosti*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kovačević, Božo. 1989. *Psihoanaliza i ljevica*. Zagreb: „August Cesarec“.
- Krstić, Branislav. 1924. „Želje i snovi (psihoanalitička teorija snova).“ *Pokret* 1 (27/28): 34–41.
- Lorenc, Borislav. 1922a. „Automatizam u duševnom životu.“ *Prosvetni glasnik* 39 (5/6): 357–362.
- Lorenc, Borislav. 1922b. „Automatizam u duševnom životu.“ *Prosvetni glasnik* 39 (7/8): 436–453.
- Marković, Blagoje D. 1923a. „Psihoanalitička metoda. Njena upotreba u Psihoterapiji i njen značaj za Psihologiju.“ *Učitelj* III (7): 451–460.
- Marković, Blagoje D. 1923b. „Psihoanalitička metoda. Njena upotreba u Psihoterapiji i njen značaj za Psihologiju.“ *Učitelj* III (8): 531–536.
- Matić, Dušan. 1923. „O Frojdovoj psihoanalizi.“ *Putevi (nova serija)* 1 (2): 30–31.
- Milinković, Jelena. 2012. „Feminizam Julke Hlapec Đorđević.“ U *Savremena proučavanja jezika i književnosti: zbornik radova sa III naučnog skupa mladih filologa Srbije, knj. 2*, ur. Maja Anđelković, 313–326. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Milinković, Jelena. 2022. „Julka Hlapec Đorđević: prilozi za feminističku biografiju.“ U *Rod, znanje i moć: istorija, nasleđe i značaj naučnica u Srbiji*, ur. Mladena Prelić, Lada Stevanović, Mirosłava Lukić Krstanović, 15–33. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Milinković, Jelena & Žarka Svirčev. 2023. "Julka Chlapec Đorđević's New Woman." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 55 (1): 113–132. <https://doi.org/10.17234/RadoviZHP.55.7>

- Nikolić, Milan. 1986. „Život u hartijama.“ Predgovor u *Izabrani život: dnevnici, eseji, studije i kritike*, Katarina Bogdanović, 7–16. Kragujevac: Književni klub „Katarina Bogdanović“, Narodna biblioteka „Vuk Karadžić“.
- Petrović, Jelena. 2019. *Women's Authorship in Interwar Yugoslavia: The Politics of Love and Struggle*. London: Palgrave MacMillan.
- Simić, Zorana. 2025. *Emancipacija kao vokacija: urednice periodike u Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Slapšak, Svetlana. 1996. „Julka Hlapec-Đorđević: iz skandalozne istorije zataškavanja feminizma među Južnim Slovenima.“ *Pro Femina* 5/6: 86–89.
- Spasović, Ivana. 2016. „Istoriografsko, feminističko i književno delo dr Julije Hlapec Đorđević (1882–1969).“ *Zbornik Matice srpske za istoriju* 93: 33–53.
- Svirčev, Žarka. 2021. „Politike seksualnosti Ženskog pokreta.“ U *Ženski pokret (1920–1938): zbornik radova*, ur. Jelena Milinković & Žarka Svirčev, 147–165. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Teodorski, Marko. 2025. *Dimitrije Mitrinović i počeci psihoanalize na južnoslovenskim prostorima*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Tomić, Svetlana. 2019. “Self-Narration of Serbian Female Teachers: From Isolated Village Women to the Metropolises’ Intellectuals.” *Serbian Studies* 30 (1/2): 135–162.
- Tomin, Svetlana. 1996. „Julka Hlapec Đorđević (1882–1969) ili o feminizmu.“ *Pro Femina* 5/6: 81–85.
- Trebješanin, Žarko. 1981. „Frejdovo i Jungovo tumačenje snova.“ *Polja* 27 (274): 486–488.
- Vujošević, Lela. 2018. „Katarina Bogdanović – put avangardne intelektualke.“ *Knjiženstvo* 8 (8). <https://doi.org/10.18485/knjiz.2018.8.8>
- Vujošević, Lela. 2019. „Katarina Bogdanović – put avangardne intelektualke (drugi deo).“ *Knjiženstvo* 9 (9). <https://doi.org/10.18485/knjiz.2019.9.9.1>

Примљено/Received: 2. 2. 2026.

Прихваћено/Accepted: 14. 9. 2026.